

7. Ведин И.Ф. Теорема личности: Дороги и тупики самосознания. – М.: Молодая гвардия, 1988. – 238 с.
8. Клонингер С. Теории личности: Познание человека. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 720 с.
9. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М. Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – 609 с.
10. Личность в XX столетии: Анализ буржуазных теорий / Отв. ред. М.Б. Митин. – М.: Мысль, 1979. – 260 с.
11. Максименко С.Д. Генезис существования личности. – Изд-во “КММ”, 2006. – 240 с.
12. Орлов А.Б. Психология личности и сущность человека: Парадигмы, проекции, практики: Учебное пособие. – М.: Академия, 2002. – 272 с.
13. Первин Л., Джон О. Психология личности: Теории и исследования. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 607 с.
14. Проблеми становлення особистості: Проблеми і перспективи: Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький: ТУП, 2003. – 438 с.
15. Психология личности в трудах зарубежных психологов / Сост. и общая редакция А.А. Реана. – СПб.: Питер, 2000. – 320 с.
16. Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – 480 с.
17. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): Навчально-методичний посібник. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 204 с.
18. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології: Навчальний посібник. – К.: ШППО АПН України, 2006. – 530 с.
19. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Прогресс, Универс, 1994. – 480 с.
20. Савчин М. Духовний потенціал людини: Монографія. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 203 с.
21. Теории личности в западноевропейской и американской психологии. Хрестоматия по психологии личности. – Самара: Бахрах, 1996. – 480 с.
22. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
23. Холл Л., Линдсей Г. Теории личности. – М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. – 592 с.

24. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основное положение, исследования и применения). – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.
25. Фейдимен Дж., Фрейгер Р. Личность и личностной рост. – М., 1992.

In the article, on the base of theoretical study there has been defined a principle of personal growth, it has been described relevance between personal and mental growth during adolescence, and also it has been substantiated psychological mechanisms of mental self-consciousness establishment of teenagers as a basis of their personal and mental growth.

Key words: personal growth, moral development, psychological mechanisms, moral reflection, moral self-regulation, moral “I” personality of a teenager.

Отримано: 19.02.2010

УДК 316.614:37.011.3-051

Л.І. Вальо

ОСОБЛИВОСТІ ЕТАПІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Стаття присвячена дослідженню етапів соціалізації педагогів загальноосвітніх навчальних закладів

Ключові слова: система соціалізації, особистість, соціальний досвід, стадії (етапи) соціалізації.

Статья посвящена исследованию этапов социализации педагогов общеобразовательных учебных заведений.

Ключевые слова: система социализации, личность, социальный опыт, стадии (этапы) социализации.

Зміни у системі економічних, політичних, соціальних відносин, які відбуваються в сучасній Україні, призводять до трансформації процесу входження особистості в систему соціальних зв'язків, перегляду загальної системи соціалізації особистості. Реалізація процесу соціалізації особистості передбачає такий вид взаємодії особистості із соціальним середовищем, у процесі якого узгоджуються вимоги та сподівання обох сторін. Ця взаємодія відбувається протягом усього життя.

Соціалізацією називається процес активного входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в даному суспільстві [8]. У процесі соціалізації у людини формуються соціальні якості, знання, вміння, відповідні навички, що дає змогу їй стати дієздатним учасником соціальних відносин.

Розробкою теорії соціалізації особистості займалися такі вчені, як Г.М.Андреева, П.Бергер, Т.Лукман, В.В.Москаленко, Л.Е.Орбан-Лембрик, В.А.Роменець та ін. У вітчизняних та зарубіжних дослідженнях проблема етапів соціалізації тісно пов'язана з віковою періодизацією життя людини й вирішується в соціально-психологічній літературі неоднозначно. Тому й існують розбіжності щодо визначення тривалості процесу соціалізації та різні підходи до виділення етапів соціалізації. У вітчизняній психології зроблений акцент на те, що соціалізація передбачає засвоєння соціального досвіду перш за все в ході трудової діяльності. Тому основою для класифікації етапів служить відношення до трудової діяльності. За ознакою "ставлення до трудової діяльності" Г.М.Андреева викремлює три стадії соціалізації: дотрудова, трудова й післятрудова [3].

Дотрудова соціалізація охоплює весь період життя людини від народження, включаючи період навчання у загальноосвітній школі та вищому навчальному закладі (дитячий, підлітковий та юнацький вік) аж до початку трудової діяльності [8].

Трудовий етап соціалізації охоплює весь період зрілості людини, всю її трудову діяльність, коли людина не тільки засвоює соціальний досвід але й відображає його за рахунок активної дії людини на середовище через свою діяльність, яка супроводжується зміною способу життя та соціального оточення. Хоча демографічні межі "зрілого" віку умовні, фіксація такої стадії не передбачає труднощів – це весь період трудової діяльності особистості [4].

Зрілість (від 25 до 55-60 років) припадає на період досягнення людиною найвищого розвитку її духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей. Коли людина навчиться реалізовувати життєві задуми, перспективи, коли від самовизначення перейде до само-реалізації, тільки тоді про неї можна сказати, що вона є зрілою особистістю [8].

На стадії ранньої зрілості для індивіда властиві залучення його до всіх сфер людської діяльності, стабілізація якостей особистості, у тому числі комунікативних здібностей, встановлення близьких стосунків з іншою людиною, прояв перших творчих здібностей, побудова власного способу життя, психологічна криза переоцінки життєвого шляху. Середня зрілість – це пошук відповідей на основні

питання про сутність життя, про здійснення мрій, переоцінки цілей і домагань, здатність озирнутися навколо, зацікавитися іншими людьми, бажання вплинути на майбутнє, стати творчою особистістю, професіоналом. Водночас це час сумнівів щодо продовження вибраного шляху, страх зниження працездатності, що збільшує потребу в нових цінностях. Період пізньої зрілості також дає варіанти поведінки: занепокоєність (людина намагається продовжувати плідно і творчо працювати, проявляти свої здібності та можливості), відсутність занепокоєності (призводить до гальмування розвитку та становлення, спричиняє виникнення почуття непотрібності, спустошення), надмірна турбота про себе тощо [8].

Післятрудова стадія соціалізації представляє собою складне питання. Ця стадія полягає в реалізації потенціалу людей пенсійного віку. Ця проблема є більш новою. Проблеми похилого віку стають актуальними для ряду наук у сучасному світі [8].

Одна з найскладніших проблем у формуванні особистості полягає в тому, як на різних етапах її соціалізації досягти найбільш повного розвитку індивіда, щоб перехід від однієї стадії до іншої відбувався в результаті якісно-природного самозаперечення, аби кожна стадія й кожен перехід були безболісними, особливо виразними і сприяли прояву потенційних можливостей людини. Щодо всебічного розвитку здібностей особистості на етапі досягнення зрілості, то йдеться про гармонійне поєднання прагнень особистості, її можливостей та потреб суспільства. На цей процес впливає чимало суб'єктивних та об'єктивних чинників: особливості індивідуального розвитку, стадія соціалізації, соціальне мікросередовище, традиції, критичний вік обраної професії, лінія поведінки індивіда, соціально-психологічний тип особистості, норми та цінності соціуму, епоха, соціально-психологічні механізми соціалізації тощо [8].

Процес соціалізації педагогів має певні особливості. Процес залучення до суспільного життя здійснюється не лише через професійну підготовку, а й відбувається через організаційно-виховну діяльність, високу творчу активність і схильність до інновацій.

Дослідження процесу соціалізації педагогів було проведено методами психобіографій та інтерв'ю. Всього було проаналізовано 100 психобіографій педагогів віком 22 – 60 років. Це й дало нам підстави для виокремлення таких етапів: адаптаційного, основного і завершального. На кожному із них діють різні агенти та інститути соціалізації

Адаптаційний етап характерний для тих педагогів, які тільки почали працювати. Молоді спеціалісти приступають до самостійної трудової діяльності, кардинально змінюється ситуація професійного

розвитку: новий різновіковий колектив і соціально-професійні цінності, інші соціальні ролі, ієрархічна система виробничих відносин, перевага принципово іншого виду провідної діяльності. Досить часто на цьому етапі виникає проблема правильності вибору професії, яка призводить до розчарування, незадоволення організацією праці, професійними обов'язками, виробничими відносинами, умовами роботи та заробітною платою. Провідне завдання полягає у створенні комфортної психоемоційної атмосфери, що сприяє соціальній адаптації педагогів до середовища. На цьому етапі формуються навички та уміння раціональної розумової праці, усвідомлюється покликання до обраної спеціальності, формується система самоосвіти та самовиховання професійно-значущих якостей. Основна увага приділяється організації різних видів діяльності.

Під час основного етапу педагоги більше уваги приділяють пріоритетному самовизначенню, спостерігається поглиблення системи міжособистісних стосунків. Основні зусилля у цей період сконцентровані на подальшому розвитку, а у випадку необхідності – на корекції окремих відхилень. Важливим є творче включення педагогів в організацію виховних заходів, що сприяє формуванню колективу, взаємної підтримки, допомоги та взаєморозуміння.

До цього часу спеціаліст засвоїв і продуктивно виконує нормативно схвалювану діяльність, визначив свій соціально-професійний статус в ієрархії виробничих відносин. Усвідомлено чи неусвідомлено особистість відчуває потребу в подальшому професійному рості. При відсутності його перспектив в особистості виникає внутрішній дискомфорт, психологічне напруження, pojawiaються думки про можливе звільнення, зміну професії. У цей період багато особистостей починають тимчасово займатися додатковими видами діяльності.

Подальшим професійним розвитком є якісне виконання виробничої діяльності, коли спеціаліст стає професіоналом. Кардинально перебудовується система соціально-професійних цінностей, змінюються способи виконання діяльності. Професійна самоактуалізація веде до підвищення вимогливості до себе, до оточуючих, до професії.

Під час завершального етапу завершується особистісно-професійне становлення педагогів, професійна соціалізація. Передпенсійний період для багатьох працівників набуває кризового характеру, це пов'язано з необхідністю засвоєння нової соціальної ролі та норм поведінки. Вихід на пенсію веде до звуження соціально-професійного поля та контактів, погіршення фінансового стану.

Складний і багатограний процес соціалізації продовжується все життя людини, проходячи низку вікових етапів. Виходячи з цього можна виокремити ознаки, за допомогою яких визначаються етапи соціалізації: залучення індивіда до діяльності (міра засвоєння знань, умінь, навичок та способи їх відтворення); рівень розвитку самосвідомості людини; провідні інституції соціалізації, що здійснюють домінуючий вплив на процес становлення й розвитку індивіда на даній стадії; способи соціалізації, які визначають соціальний розвиток особистості на відповідному віковому етапі; соціально-психологічні механізми соціалізації [8].

Сучасна ситуація в освіті вимагає від педагога постійного саморозвитку та реорганізації системи діяльності. Методична підготовка фахівців повинна бути гнучкою, побудованою таким чином, щоб можна було в будь-який момент пореорієнтувати зміст та завдання освітньої галузі до вимог існуючого стандарту.

Сьогодні ефективна робота педагога залежить не тільки від володіння певним обсягом знань, умінь і навичок у вузькій предметній сфері, але й від спеціальної підготовки, яка б дозволила розвинути його адаптаційні можливості, щоб уміти організувати, утримувати під контролем і координувати навчальний процес, обирати оптимальні засоби для досягнення поставлених педагогічних цілей.

Отже, процес соціалізації визначається як розвиток і самозміна людини в процесі засвоєння і відтворення культури, що відбувається у взаємодії людини зі стихійними, відносно спрямованими та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх вікових етапах особистості [4].

У результаті вивчення наукових досліджень [2; 3; 7; 8] доходимо висновку, що теоретично процес соціалізації педагогів загальноосвітніх навчальних закладів поділяють на два взаємовпливових етапи: адаптацію – пристосування людини до оточуючого світу, в тому числі і до суспільного середовища; та інтеріоризацію – засвоєння, привласнення людиною знань, норм певного суспільства, що стають складовими елементами самосвідомості її особистості. Суттєвий її момент – це розвиток соціально активної особистості.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М., – 1991.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1994.
3. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. – СПб, 2002. – С. 361-391.

4. Белинская Е.П., Тихомандрицкая О.А. Социальная психология личности: Уч. пос. – М.: Аспект-Пресс, 2001. – 301 с.
5. Ковалева А.И. Социализация личности: норма и отклонение. – М., 1996. – 223 с.
6. Москаленко В.В. Соціальна психологія. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 687 с.
7. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: У 2 книгах. Кн. 1. – К.: Либідь, 2004.
8. Циба В.Т. Системна соціальна психологія. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.

Article is devoted to the stages of socialization of teachers of secondary schools.

Key words: socialization, personality, social experience, the stages of socialization.

Отримано: 22.02.2010

УДК 159.923:159.943.8

Є.О. Варбан

Життєва криза: поняття, концепції та прояви

У статті розглядаються та аналізуються основні підходи до вивчення життєвих криз, особливості перебігу та визначення сутності цього складного явища в житті людини. Пропонується авторське визначення поняття “життєва криза” та класифікація життєвих криз особистості. Окреслено подальші напрямки роботи над проблемою.

Ключові слова: види криз, життєва криза, складні життєві ситуації.

В статье рассматриваются и анализируются основные подходы к исследованию жизненных кризисов, особенности протекания и определение сущности данного сложного явления в жизни человека. Предлагается авторское определение понятия “жизненный кризис” и классификация жизненных кризисов личности. Намечены новые направления работы по исследованию данной проблемы.

Ключевые слова: виды кризисов, жизненный кризис, сложные жизненные ситуации.

Усіх людей умовно можна розділити на три групи: 1) тих, хто вже пережив велику життєву кризу; 2) тих, хто переживає її зараз; 3) тих, кому ще випаде пережити таку кризу в майбутньому. Було б помилкою вважати, що ми можемо взагалі уникнути криз. Від критичних ситуацій та криз не застрахований ніхто.

Особливості сучасної соціальної реальності, що проявляються у високому темпі та масштабності соціально-політичних та економічних змін, соціальної нестабільності та протиріччях, негативних тенденціях розвитку суспільства (безробіття, злочинність, наркоманія тощо), вимагають від особистості гнучкості, високого рівня вмінь саморегуляції, саморозвитку та самодопомоги, що необхідні у подоланні виникаючих життєвих випробувань.

В останні роки різні аспекти життєвої кризи, особливості її переживання та подолання є предметом вивчення у вітчизняній та зарубіжній психології. Наш аналіз досліджень показав [8; 9], що різні концептуальні напрями у своїй єдності утворюють складну, багаторівневу систему, яка є методологічною базою для вивчення такого складного та цікавого явища, як життєва криза. Так, в останні роки активно досліджувалися *різні аспекти важких життєвих ситуацій* (Л.І. Анциферова [2], І.В. Бринза [5], О.А. Будницька [7] та ін.); *особливості подолання життєвих криз та важких життєвих ситуацій* (Р.А. Ахмеров [3], Ф.Ю. Васильюк [11], Н.Ю. Волянчук [13], О.О. Зайва [18], Т.Л. Крюкова [22], Т.М. Титаренко [30] та ін.); *особливості надання психологічної допомоги особистості, що знаходиться в критичній життєвій ситуації* (О.Ф. Бондаренко [4], П.В. Лушин [24], В.Г. Ромек [28], Т.М. Титаренко [31; 32] та ін.).

Проте, незважаючи на певну вивченість даної проблеми, проведений нами аналіз засвідчив, що на теперішній час відсутнє єдине визначення життєвої кризи та процесу її психологічного подолання, вивчаються, в основному, лише окремі аспекти даної проблеми, що не дає цілісної картини цього складного психологічного явища [8; 9]. Актуальність й недостатня розробленість даної проблеми визначили вибір теми нашого дослідження.

Мета статті – на основі аналізу сучасної літератури визначити сутність поняття “життєва криза”, проаналізувати підходи до її розуміння та визначити особливості перебігу.

В психологічній науці життєва криза розглядається як різновид складної життєвої ситуації або як кризова ситуація і вивчається у площині подій, переживань, відносин, поведінки та реабілітації. В процесі вивчення проблеми життєвої кризи були введені такі поняття, як “*особистісна криза*”, “*психологічна криза*” (А. Г. Амб-